

LITURGIE V PERSPEKTIVĚ DRUHÉHO: VÝPRAVY DO BUDOUCNOSTI BOHOSLUŽBY¹

BENEDIKT KRANEMANN

1. Úvod

Perspektivy katolické bohoslužby jsou rozmanitější, než by se člověku na první pohled mohlo zdát. Odhlédneme-li od vnitrokatolické diskuse o instrukcích „*Summorum pontificum*“ a předkoncilní formě liturgie² a odsuneme-li také na chvíli ideové a strukturální problémy, které způsobuje³ „*Liturgiam authenticam*“, římská instrukce o užití lidových jazyků při vydávání liturgických knih, a konečně osvobodíme-li se od představy, že liturgie se týká pouze vnitřního prostoru kostela, ba dokonce jen samotného jádra

¹ Článek vyšel prvně In KERNER, Hanns (ed.). *Aufbrüche. Gottesdienst im Wandel*. Leipzig – Trier: Evangelische Verlagsanstalt, 2010, s. 129–148. Pro nové publikování byl přepracován a zkrácen.

² Srov. převážně kritické komentáře: GERHARDS, Albert (ed.). *Ein Ritus – zwei Formen. Die Richtlinie Papst Benedikts XVI. zur Liturgie*. Freiburg im Breisgau: Herder, 2008 (zde také text dokumentu); KLÖCKENER, Martin. Wie Liturgie verstehen? Anfragen an das Motu proprio „*Summorum Pontificum*“ Papst Benedikts XVI. In KLÖCKENER, Martin – KRANEMANN, Benedikt – HÄUBLING, Angelus A. OSB (ed.). *Liturgie Verstehen. Ansatz, Ziele und Aufgaben der Liturgiewissenschaft. Archiv für Liturgiewissenschaft* 2008, roč. 50, s. 268–305; BALDOVIN, John F. Reflections on „*Summorum Pontificum*“. *Worship* 2009, sv. 83, č. 2, s. 98–112; GRILLO, Andrea. Eine Bilanz des Motu Proprio „*Summorum Pontificum*“. Vier Paradoxien und eine vergessene Zielsetzung. *Concilium* 2009, roč. 45, č. 2, s. 215–221.

³ Srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Liturgiam authenticam* (28. 5. 2001), dostupné na http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cedds/index.htm (12. 2. 2012). Srov. také v množství literatury diferencovaný úsudek BALDOVIN, John F. *Reforming the liturgy. A response to the critics*. Collegeville (Minn.): Liturgical Press, 2008. zde s. 119–124; GERHARDS, Albert. Tradition versus Schrift? Die Übersetzerinstruktion „*Liturgiam authenticam*“ und die deutsche Einheitsübersetzung. *Stimmen der Zeit* 2006, sv. 224, s. 821–829.

společenství – vyvstanou nám nové teologické opce a možnosti provedení. Formy slavení na okrajích církve nás mohou upozornit na to, že bohoslužby a paraliturgické rituály v různých společenských oblastech otevírají nové prostory pro jednání, a tedy také nové možnosti pro hlásání. Církve svou bohoslužbou, použijme tento pojem pro tentokrát mlhavě, vstupuje opět silněji do – také necírkevní – veřejnosti.

Katolická církev vyhledávala i v minulosti svou liturgii a paraliturgickou zbožností veřejný prostor, leckdy o něj dokonce zápasila. To se dnes děje nově s odlišným předznamenáním, a právě zde se nachází rozhodující východisko do budoucnosti bohoslužby: bohoslužbou vyhledávat veřejnost, dovolit, aby daná situace prověřila řeč symbolů, a přispět tak k inkulturaci liturgie.

Katolické bohoslužbě musí být otevřena vnitřní perspektiva, vnitřní a vnějškové musí být postaveno do vzájemného vztahu. A znovu a znovu je třeba se při tom tázat, jaké je teologické jádro liturgického dění církve.

2. Bohoslužebný život v církevních statistikách

Německá biskupská konference zveřejnila statistické údaje o katolické církvi v Německu k září 2011, ve kterých se bohoslužbě věnuje značná pozornost.⁴ To souvisí s jejím významem pro církve. Pro pohled do budoucnosti je užitečné uvědomit si současný stav, jakkoliv je hodnota takovýchto dat pouze přibližná. Pod nadpisem „Bohoslužba“ čteme: „Navzdory neustálému poklesu se neděli co neděli dává do pohybu velký počet návštěvníků nedělních bohoslužeb: 3,1 milionů. Tento počet je srovnatelný s počtem návštěvníků jiných akcí, např. sportovních nebo návštěv muzeí.“⁵ O neděli, kdy probíhalo sčítání, se bohoslužby zúčastnilo 12,6 % celkového počtu členů církve (1990: 21,9). Vzhledem k iniciačním liturgiím vydává biskupská konference tyto údaje: „V roce 2010 bylo křtem do katolické církve přijato 170 339 lidí, z toho 3033 dospělých (po dovršeném čtrnáctém roce), kteří z velké části (téměř 90 %) pocházejí ze starých spolkových zemí. Význam katechumenátu dospělých roste navzdory

---

⁴ Srov. také KRANEMANN, Benedikt. Gottesdienstformen und die Rezeption der Liturgiereform des Zweiten Vatikanischen Konzils in Deutschland. DAMBERG, Wilhelm – LIEDHEGENER, Antonius (ed.). *Katholiken in den USA und Deutschland. Kirche, Gesellschaft und Politik*. Münster: Aschendorff Verlag, 2006, s. 62–72.

⁵ SEKRETARIAT DER DEUTSCHEN BISCHOFSKONFERENZ (ed.). *Katholische Kirche in Deutschland. Zahlen und Fakten 2010/11*. Bonn, 2011, s. 17.

tomu, že ve většině případů je křest udělen v prvním roce života.⁶ K prvnímu svatému přijímání přistoupilo 224 932 lidí (v roce 2007 vykazovala statistika kolem 250 000⁷), 185 086 mladých lidí bylo biřmováno, což je podle statistiky sedm z deseti dětí, které přistoupily k prvnímu svatému přijímání.⁸ Výrazná změna je v posledních letech patrná u počtu církevních sňatků: „Propadl se oproti konci 80. let ze 110 000 na 48 524 v roce 2010. Dlouholetý vývoj ukazuje, že oproti předchozím dekádám nepokračuje v posledních letech sice sestupný trend razantně, nicméně zůstává relativně konstantní (2008: 48 841, 2009: 48 765). Dosud však také nenastala žádná změna k lepšímu.“⁹ K pohřbům byla sesbírána následující data: „V roce 2010 se konalo 252 965 katolických pohřbů. To odpovídá téměř 30 % z celkového počtu 858 778 úmrtí v Německu.“ Počet pohřbů je pokládán za relativně stabilní.¹⁰ V Německu pozorujeme dlouhodobou změnu účasti na bohoslužbách katolické církve, která oslabuje obeznámenost s liturgickou praxí a tradicí.¹¹

Ve společnosti a mezi členy církve, rovněž mezi lidmi, kteří se vědomě pokládají za katolíky, není už slavení především nedělní liturgie samozřejmou pravidelnou praxí. V současné době neexistují žádné náznaky, že by se tento trend v dohledné době změnil.

Zároveň je také pro Německo v sociologii náboženství velmi zpochybněna teze o sekularizaci, která pracuje s prognózou o mizení náboženství z moderní společnosti.¹² Místo toho se hovoří

⁶ Tamtéž, s. 14.

⁷ Srov. SEKRETARIAT DER DEUTSCHEN BISCHOFSSKONFERENZ (ed.). *Katholische Kirche in Deutschland. Statistische Daten 2007*. Bonn, 2009, s. 10.

⁸ Srov. SEKRETARIAT DER DEUTSCHEN BISCHOFSSKONFERENZ (ed.). *Katholische Kirche in Deutschland. Zahlen und Fakten 2010/11*, s. 15.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, s. 16.

¹¹ Srov. následující kulturologické studie ke katolické liturgii: KUBIN, Sarah. *Ritual der Individualisten. Eine ethnographische Studie zum Wandel des katholischen Gottesdienstes*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 2009. Z množství liturgické literatury odkazují zejména na KLÖCKENER, Martin. Mensch – Zeit – Wendezeit. Die Liturgie der Kirche im Spannungsfeld von spätantiker Tradition, fordernder Gegenwart und offener Zukunft. KLÖCKENER, Martin – URBAN, Albert (ed.). *Liturgie in Wendezeiten. Zwischen konstantinischem Erbe und offener Zukunft*. Trier: Deutsches Liturgisches Institut, 2009, s. 14–38, který diskutuje otázky liturgie současnosti před „časem zlomu“ pozdní antiky. K tomu TÝŽ, Rückkehr in die Vergangenheit oder Aufbruch in die Zukunft? Wohin geht die Liturgie der Kirche? Tamtéž, s. 222–253.

¹² K tomu srov. mj. Religionen im öffentlichen Raum. Perspektiven in Europa. *Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften* 2003, roč. 44; JOAS, Hans. *Braucht der Mensch Religion? Über Erfahrungen der Selbsttranszendenz*. Freiburg im Bre-

o ztrátě hodnověrnosti náboženských institucí. Mimo ně a v vzdálenosti k nim se dají vyzorovat rozličné formy náboženství a náboženské praxe. Hans Kippenberg nedávno hovořil při pohledu na historii a současnost Evropy o pluralizaci náboženství.¹⁵ Kippenberg poukazuje na rozpojení individuální religiozity a církevních institucí, ale rovněž na sociální formy náboženství. „Dnes [...] se při výzkumu náboženských společenství absolutně nemůžeme s těmito institucemi spokojit. Ty už totiž nejsou jediným měřítkem sekularizace. V prostoru mezi státem, hospodářstvím a privátní sférou funguje v současné době velké množství organizací, pro které je příznačná vysoká míra společenské autonomie a pro které existuje rozličná právní forma. Z toho profitují také náboženská společenství.“¹⁴

José Casanova, sociolog, který vyučuje ve Spojených státech Amerických, nadhodil otázku, zda jsme se v západní Evropě nepřizpůsobili tezi sekularizace natolik, že už nejsme s to zahlédnout jinou povahu skutečnosti. „Předpoklad, že společnost je tím areligióznější, čím je modernější, se stala v Evropě samozřejmostí – v sociologii náboženství, ale také mezi lidmi obecně.“¹⁵ Casanova konstatuje konverzi Evropanů k „moderní sekularitě“.¹⁶ V tom spatřuje také vysvětlení „proč církve a obdobné instituce ztratily také svoji schopnost fungovat coby náboženství spásy orientované na individuum, poté co postoupily svou tradiční historickou funkci společenských kultů národnímu státu“.¹⁷

Co to ovšem znamená pro liturgii a paraliturgické formy? Že i katolická církev dávno reaguje na Kippenbergem popsané rozpojení, ukazují nejnovější uveřejněná data: Katolické pohřební obřady z roku 2009 obsahují kapitolu o liturgickém slavení během katastrof,

---

isgau: Herder, 2007; JOAS, Hans – WIEGANDT, Klaus (ed.). *Säkularisierung und die Weltreligionen*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2007, tam zejména CASANOVA, José. *Die religiöse Lage in Europa*, s. 322–357; MALIK, Jamal – MANEMANN, Jürgen (ed.). *Religionsproduktivität in Europa. Markierungen im religiösen Feld*. Münster: Aschendorff Verlag, 2006. K jinému hodnocení dospívá POLLACK, Detlef. *Rückkehr des Religiösen? Studien zum religiösen Wandel in Deutschland und Europa II*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.

¹⁵ Srov. KIPPENBERG, Hans. *Europa: Schauplatz von Pluralisierung der Religionen*. In MALIK, Jamal – MANEMANN, Jürgen (ed.). *Religionsproduktivität in Europa* 83–100; pozn. na s. 228–232.

¹⁴ Tamtéž, s. 99.

¹⁵ CASANOVA, José. *Die religiöse Lage in Europa*, s. 338.

¹⁶ Tamtéž, s. 341.

¹⁷ Tamtéž, s. 342.

z pohledu dějin liturgie jakési novum. Z vysvětlení v knize je patrné, že se při těchto obřadech počítá s rozličnými aktéry a se setkáním zcela rozličných náboženských tradic.¹⁸ Církevní organizace vypracovaly v roce 2010 pomůcku pro nízkoprahové bohoslužby; takováto „slavení s hledajícími Boha“, jak říká úvod, „nepředpokládají vědomí o liturgických pravidlech chování a křesťanských obsazích, spíše zvou hledající lidi, aniž by je nutily toto vše přijmout.“¹⁹ Kromě toho se před několika lety objevila ze strany Německého svazu katechetů pracovní nabídka na výpomoc při multireligiózním slavení.²⁰ Diskuse, která se v Německu vede ohledně takového slavení již delší dobu, upozorňuje na aktuálnost tohoto tématu, které není bez problémů.²¹

Postup církve ohledně bohoslužeb, ale i zkušenosti z praxe jsou rozporuplné. Protichůdné tendence v církvi je třeba číst jako odraz rozporů v pozdní moderně, což je však nikterak nečiní únosnější. Tím je naznačen společenský kontext, o který se opírají následující úvahy o budoucnosti liturgie.

¹⁸ Srov. *Die kirchliche Begräbnisfeier*. In den Bistümern des deutschen Sprachgebietes. 2. autentické vydání na základě editio typica Rituale Romanum 1969, Regensburg: Friedrich Pustet, 2009, s. 341–346. Úvodní vysvětlivky však zůstávají velmi nekonkrétní a ukazují, že vnitrocírkevní vypořádání se s takovými formami památky zemřelých jsou ještě na samém začátku. Srov. naproti tomu POST, Paul – GRIMES, Ronald L. – NUGTEREN, Albertina – PETTERSSON, Per – ZONDAG, Hessel. *Disaster ritual. Explorations of an emerging ritual repertoire*. Leuven: Peeters, 2005. VÖGELE, Wolfgang. *Zivilreligion, Katastrophen und Kirchen*. Berlin: Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungen, 2007.

¹⁹ Srov. BRÜSKE, Gunda. *Offene Türen: Feiern mit Menschen auf der Suche nach Gott. Eine Arbeitshilfe zu niederschweligen Gottesdiensten*. Freiburg (Schweiz): Liturgische Instituten der deutschsprachigen Schweiz, Deutschlands und Österreichs, 2010, s. 9.

²⁰ Srov. HOLZAPFEL-KNOLL, Maria – LEIMGRUBER, Stephan. *Gebete von Juden, Christen und Muslimen. Modelle für religiöse Feiern in der Schule*. München: Deutscher Katechetinnenverein, 2009.

²¹ Srov. BAUERNFEIND, Hans. *Inkulturation der Liturgie in unsere Gesellschaft. Eine Kriteriensuche – aufgezeigt an den Zeitzeichen Kirche heute, Esoterik/New Age und modernes Menschsein*, Würzburg: Echter, 1998; LÄTZEL, Martin. *Den Fernen nahe sein. Religiöse Feiern mit Kirchendistanzierten*, Regensburg: Friedrich Pustet, 2004; BRÜSKE, Gunda. *Offene Türen*. Srov. z perspektivy katolické liturgiky KRANEMANN, Benedikt. *Christliche Feiern des Glaubens und religiöser Pluralismus in der modernen Gesellschaft. Liturgisches Jahrbuch 2006*, roč. 56, s. 181–201, z pohledu evangelické teologie MEYER-BLANCK, Michael. *Christliche Liturgie im religiösen Pluralismus. Theologie der Gegenwart 2009*, roč. 52, s. 242–255.

3. V perspektivě druhého – proměnná hermeneutika církevní liturgie

Liturgie katolické církve se dnes v Německu slaví v religiózně – světonázorově silně pluralitním prostředí. Účastní se jí ostatně stále více lidé, kteří se k bohoslužebnému společenství připojují jen na určitou dobu, tedy nikoliv kontinuálně.²² To lze snadno doložit na slavení svátků, jako jsou Vánoce,²³ Velikonoce, křest,²⁴ sňatek,²⁵ pohřeb²⁶ a další. Kultura bohoslužeb, ale také formy a způsoby chování jejich účastníků jsou stále diferencovanější. Leckterý směr vývoje je v napětí vzhledem k pojetí katolické bohoslužby jakožto základního ekleziologického dění, které se nevztahuje k církvi pouze jako ke svému východisku, nýbrž církev také stále nově buduje.

Bohoslužba je podle katolického chápání pro církev konstitutivní. Aby mohla tuto funkci středu církevního života naplnit, potřebuje liturgie – a tím jsou myšleny ve stejné míře křest, eucharistie, liturgie hodin atd. – do budoucna teologickou pregnanci, srozumitelnost jazyka, kvalitu forem a jednání, stejně jako variabilitu. Stále více se vyžaduje mystagogická, dalekosáhle sama sebe rozvíjející liturgie²⁷.

²² Srov. KRANEMANN, Benedikt. Innensicht und Außensicht – „Heilige Räume“, ihre Spiritualität und Nutzung heute. In KERNER, Hanns (ed.). *Lebensraum Kirche – Raum. Das Heilige und das Profane*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2008, s. 37–56, zde 38n.

²³ Srov. BÖNTERT, Stefan. Vom Himmel hoch, da kommt nichts her? Erkundungen zu der Kunst, an Weihnachten Gottesdienst zu feiern. *Liturgisches Jahrbuch* 2004, roč. 54, s. 223–248.

²⁴ Srov. BÄRSCH, Jürgen – POSCHMANN, Andreas (ed.). *Liturgie der Kindertaufe*, Trier: Deutsches Liturgisches Institut, 2009.

²⁵ Srov. KRANEMANN, Benedikt – HAKE, Joachim (ed.). *Hochzeit – Rituale der Intimität*, Stuttgart: Kohlhammer, 2006.

²⁶ Srov. WINTER, Stephan. „Wir übergeben den Leib der Erde...“. Überlegungen zu mystagogischer Bestattungsliturgie. In ARBEITSTELLE GOTTESDIENST DER EKD. *Bestattung: Herausforderung der Spätmoderne* 2002, s. 12–25; srov. příspěvky In FRANZ, Ansgar – POSCHMANN, Andreas – WIRTZ, Hans-Gerd (ed.). *Liturgie und Bestattungskultur*, Trier: Deutsches Liturgisches Institut, 2006.

²⁷ Mystagogie liturgie vzbuzuje opět velký zájem. Srov. z množství literatury RICHTER, Olaf. Dramaturgie und Mystagogie. Die Bedeutung des dramatischen Charakters der Liturgie für die liturgische Bildung. *Liturgisches Jahrbuch* 2006, roč. 56 (2006), s. 98–113; STUFLESSER, Martin. „Das Geheimnis lasst uns künden, das uns Gott im Zeichen bot...“. Überlegungen zur mystagogischen Erschließung liturgischer Feiern. *Liturgisches Jahrbuch* 2006, roč. 56, s. 85–97; EBENBAUER, Peter. Kleine mystagogische Reflexion über den Opfer- und Mahlcharakter der Eucharistiefeier. *Heiliger Dienst* 2007, roč. 61, s. 132–138; DANNECKER, Klaus P. Die mystagogische Feier der Liturgie am Beispiel der Kindertaufe. Überlegungen zu ihrem sachgerechten und ansprechenden Vollzug. *Heiliger Dienst* 2008, roč. 62,

Tento požadavek není zdaleka ničím novým, nabývá však mezi dnešními pastoračními předpoklady na závažnosti. Mystagogie se zaměřuje na bezprostřednost a zkušenost, nechává promlouvat liturgii samu ze sebe a zabraňuje jejímu zúčelnění. Liturgie by se měla takto koncentrovat na dění ve svém jádru a odtud být slavena, aby mohlo tím jasněji vystoupit do popředí tajemství Krista jakožto středu veškeré liturgie. Jde o kvalitu liturgie, která v jednání, řeči, prostoru atd. znovu a znovu nově ozřejmuje orientaci na Krista, který stojí v jejím středu a vypovídá o ní.²⁸ V podstatě to není nic jiného, než co sledují dobré liturgické knihy: teologicky vhodně zatížit texty, vyznačit biblické pasáže a tím jim uprostřed ostatních liturgických textů propůjčit zvláštní důstojnost; zvýraznit určité centrální modlitby; dbát o zřetelné a smysluplné konání a gesta; rozlišovat různé role v liturgii atd. I ten, kdo není důvěrně obeznámen s liturgií křtu, pocítí z harmonické liturgie jakousi život pohánějící sílu události Krista, která probíhá tady a teď; například skrze smysluplné zacházení s ústřední modlitbou jako je svěcení křestní vody, skrze výmluvné vykonání křestních úkonů, při nichž je možné objasnit obřad vody jako takový, skrze transparentní, na jejich význam zaměřené zacházení s interpretovanými symboly, skrze rozmístění jednotlivých úkonů liturgie v rámci prostoru (vstup – pozdrav, ambon – promluva, místo křtu – úkony spojené s vodou, oltář – eucharistie). S ohledem na budoucnost liturgie je proto třeba přispět důvěryhodnější liturgií k přiměřené a přitažlivé slavnosti a hlásání tajemství Kristova. K tomu je nezbytné vzít vážně rozdílné roviny symbolické

s. 91–105; WEIGL, Norbert. Verkündigung im Dienst der Liturgie. Mystagogie und liturgische Bildung durch die Homilie. *Heiliger Dienst* 2009, roč. 63, s. 324–352. Srov. také HAUNERLAND, Winfried – SABERSCHINSKY, Alexander (ed.). *Liturgie und Mystagogie*. Trier: Deutsches Liturgisches Institut, 2007.

²⁸ Srov. z perspektivy evangelické teologie MEYER-BLANCK, Michael. Zur Diskussion um liturgische Qualitätskriterien. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 2009, roč. 48, s. 62–74, zde s. 65, který jmenuje estetickou a náboženskou kvalitu bohoslužby, kvalitu atmosféry a účast věřících jako známky kvality. Ze strany katolické teologie srov. empirickou studii ZULEHNER, Paul M. – BERANEK, Markus – GALL, Sieghard – KÖNIG, Marcus. *Gottvoll und erlebnisstark. Für eine neue Kultur und Qualität unserer Gottesdienste*, Ostfildern: Schwabenverlag, 2004; ke kvalitě bohoslužby srov. KÖNIG, Marcus. „Wir haben die Herrlichkeit Gottes gesehen“. Sonntagsgottesdienste mit neuer Qualität. Einige Ergebnisse des Projektes „Gottesdienstqualität“ in Wien. *Heiliger Dienst* 2005, roč. 59, s. 151–160; (s překryvy s výše uvedenou studií): ZULEHNER, Paul M.. Heilige Messe – erlebnisstark. Zur spirituellen Qualität des Gottesdienstes. *Arbeitsstelle Gottesdienst* 2007, roč. 21, s. 36–45.

řeči bohoslužby.²⁹ Kněží a laici musí mít odpovídající kompetenci ke slavení. Musí teologicko-spirituálně vědět, co se slaví, a tím se musí nechat nést. To však neznamená, že by neměli umět zacházet s formami slavení a neměli mít odpovídající estetickou kompetenci. Musí si mimoto vždy znovu být vědomi, že dnes slaví liturgii nejen s křesťany, ale i s jinými – nekřesťany, lidmi bez vyznání atd.³⁰ Nakonec se tím nevyžaduje nic jiného, než čemu musí čelit ve svém životě! Můžeme to nazvat ars celebrandi, ale možná je vhodné vyjádřit to ještě jasněji: je třeba života znalých křesťanů, kteří jsou schopni ritu a mohou přispět k liturgii, jejíž spirituální význam pro život lidí je zřejmý. Je zřejmé, že jsou myšleni jak klerici, tak laici. Odpovídající teologické diskuse o úřadech a službách se vedou v církvi a teologii již dlouhou dobu, částečně jim odpovídají církevní předpisy a církevní praxe, částečně jim schází uplatnění, naneštěstí je dnes opět patrná diskrepance v soužití kleriků a laiků.³¹

Je nerealistické vycházet z toho, že liturgické slavení, které je pro církevní život ústřední, bude v nadcházejících letech předmětem větších revizí, které by byly nosné pro budoucnost. Není třeba očekávat dalekosáhlé procesy inkulturace, všechno spíše směřuje k zesílení velmi úzké vazby na římský ritus. Přepracovaná kniha „Církevní pohřební obřady“ narazila u kléru na takový odpor, že biskupové knihu stáhli. Žádoucí by bylo větší množství možností podoby slavení, aby mohlo slavení Kristova tajemství ještě výrazněji promlouvat.

Člověk by ale neměl přehlédnout zajímavé inovace, které se nacházejí také v revidovaných pohřebních obřadech a jdou v ústretu diferencované praxi bohoslužeb: myslím formuláře pro „Doprovázení v případě nemožnosti církevního pohřbu“³² a již zmíněné pokyny

²⁹ K vrstvám symbolické řeči bohoslužby přehledně u BIERITZ, Karl-Heinrich. *Liturgik*. Berlin: de Gruyter, 2004, s. 42–46.

³⁰ To by se mělo projevit dnes také v liturgickém vzdělávání; srov. k tomu BÖNTERT, Stefan. Identität wahren und Vielfalt wagen. Zu den Aufgaben und Zielen liturgiewissenschaftlicher Aus- und Fortbildung im Umfeld des weltanschaulichen Pluralismus. *Theologie der Gegenwart* 2009, roč. 52, s. 267–278.

³¹ Srov. KLÖCKENER, Martin – RICHTER, Klemens (ed.). *Wie weit trägt das gemeinsame Priestertum? Liturgischer Leitungsdienst zwischen Ordination und Beauftragung*. Freiburg im Breisgau: Herder, 21998; KRANEMANN, Benedikt – WIJLENS, Myriam (ed.). *Gesendet in den Weinberg des Herrn. Laien in der katholischen Kirche heute und morgen*. Würzburg: Echter Verlag, 2010.

³² Srov. *Die kirchliche Begräbnisfeier*, s. 335–339. Církevní směrnice se delší dobu nacházela v: SEKRETARIAT DER DEUTSCHEN BISCHOFSKONFERENZE (ed.). *Tote begraben und Trauernde trösten. Bestattungskultur im Wandel aus katholischer Sicht*. (20. Juni 2005). Bonn 2005.

pro „Liturgické slavení po událostech velkých škod a katastrof“.⁵³ Pro slavnost křtu existují již dlouhou dobu různorodé formy slavení, jak pro křest v dospělém či dětském věku, tak i pro kojence. Před pár lety byly rozšířeny o možnost odstupňovaného slavení křtu s připojeným katechumenátem.⁵⁴ Už v roce 1992 se objevilo nové vydání svatebních obřadů, které už tehdy mělo na zřeteli velmi různorodé nábožensko-světónázorové konstelace partnerů – sňatek s nevěřícím, ale také s člověkem jiného vyznání.⁵⁵ Těchto pár příkladů ukazuje, jak se může církevní liturgie přizpůsobit rozličným pastorálním situacím, aniž by se vzdala svébytnosti. Tento rozměr je třeba do budoucnosti posilovat, což pochopitelně zahrnuje také odpovídající liturgicko-právní předlohy.

K budoucím úkolům liturgie, jako je změna perspektivy a nový začátek, musíme ovšem počítat také nové zdůraznění hermeneutiky liturgie. Bohoslužebné slavení je pojímáno velmi silně vnitrocírkevně, což má své oprávnění, když není přehlížen jeho otevřený charakter. Pro církevní sebepochopení liturgie je vzhledem k budoucnosti potřeba víc než jen změna paradigmatu: Jak dnes mohou lidé, kteří přijdou zvenčí, porozumět liturgii církve? Jak ji mohou pochopit, když nejsou obeznámeni s církevní tradicí a nejsou socializováni v křesťanském náboženství? Jinými slovy jak působí liturgie na lidi, kteří se s ní setkávají jako s něčím cizím? V čem je tato cizost nápomocná, aby lidé mohli zakusit onu neznámost a vzdálenost Božího tajemství, kde staví bariéru mezi zúčastněnými a bohoslužbou? Jak působí různé „jazyky“ bohoslužby, jak verbální, tak neverbální? Tato „perspektiva druhého“, jak ji můžeme nazvat a na niž se může reagovat velmi rozdílně, je do budoucna pro zacházení s liturgií a pro praxi liturgie v rodném jazyce neodmyslitelná. Nepozměňuje jen vnímání liturgie, ale i církve. Může být přínosem pro církev, která počítá

⁵³ Srov. *Die kirchliche Begräbnisfeier*, s. 341–346.

⁵⁴ Přehled vývoje po 2. vatikánském koncilu nabízí KLEINHEYER, Bruno. *Sakramentliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*. Regensburg: Pustet, 1989, s. 171–190; 250–266.

⁵⁵ Srov. *Die Feier der Trauung in den Katholischen Bistümern des deutschen Sprachgebietes*, 2. vyd., vydáno z pověření biskupských konferencí Německa, Rakouska a Švýcarska a (arci)biskupů z Bozen-Brixen, Lüttich, Luxemburg a Straßburg, Freiburg im Breisgau: Herder, 1992; k tomu RICHTER, Klemens. *Die Theologie der kirchlichen Trauung. Heiliger Dienst* 1998, roč. 52, č. 4, s. 244–253; PROBST, Manfred. *Das neue Trauungsrituale der katholischen Bistümer des deutschen Sprachgebietes. Liturgisches Jahrbuch* 1992, roč. 42, s. 203–218; KRANEMANN, Benedikt. *Christliche Feiern des Glaubens und religiöser Pluralismus*, s. 192n.

s „druhými“ a chce s nimi vstoupit do dialogu o Bohu. Přijmout tuto hermeneutickou perspektivu by mohlo znamenat pro liturgii nový rozvoj.⁵⁶

4. Formy slavení z pohledu vnitřního prostoru církve

Různí biskupové (i komise Německé biskupské konference), kteří jsou vnímaví vůči popsaným změnám ve společnosti, náboženství a v církvi a kteří si berou za své úkoly, jež z toho plynou pro společenství víry, se před pár lety upsali programu misijní církve⁵⁷. V jádru jde o svědectví víry v běžném životě při odstranění ideologických a paternalistických misijních strategií, ke kterým se v minulosti církve znala.⁵⁸ S vlastním přesvědčením víry přináší člověk sebe samého do přijatého společenského pluralismu. Liturgii přináší na základě její performance v tomto procesu naprosto zvláštní role a kvalita.⁵⁹ Vytváří skrze svou řeč symbolů jí vlastní emocionalitu, skrze významovou mnohotvárnost atd. zcela přirozené médium komunikace víry. Takto se například rozvinulo v biskupském městě Erfurt, ale zdaleka nejen tam, velké množství nových forem slavení s rozličným charakterem:

⁵⁶ Liturgika by se měla chopit těchto úvah, které předložil zejména Tomáš Halík, vyzývající k tomu, abychom odložili „vnitřní triumfalismus“, což pro něho znamená: vzdát se vědomí, že jsme „vlastníky monopolu na pravdu“. Považuje za nezbytné, „vzít vážně zkušenost, že není tak snadné ji mít. Pokud chápeme ty, kteří jsou vydáni Božímu mlčení, skrytosti a vzdálenosti – ano i ty, které vedla tato zkušenost až k odmítnutí náboženství – může nás to přivést ke zralejší podobě naší víry.“ HALÍK, Tomáš. *Geduld mit Gott. Die Geschichte von Zachäus heute.* (Z češtiny přeložil Vratislav J. Slezák), Freiburg/Br. [u.a.]: Herder, 2011, s. 40.

⁵⁷ Srov. SEKRETARIÁT NĚMECKÉ BISKUPSKÉ KONFERENCE (ed.). „Zeit zur Aussaat“. *Missionarisch Kirche sein.* (26. November 2000). Bonn 2000; TÝŽ, *Missionarisch Kirche sein. Offene Kirchen – Brennende Kerzen – Deutende Worte.* (28. April 2003). Bonn 2003.

⁵⁸ Srov. mimo jiné KRANEMANN, Benedikt – PILVOUSEK, Josef – WILJENS, Myriam. *Mission. Konzepte und Praxis der katholischen Kirche in Geschichte und Gegenwart*, Würzburg: Echter Verlag, 2009; SIEVERNICH, Michael. *Die christliche Mission. Geschichte und Gegenwart*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2009.

⁵⁹ Na to upozorňují také Ritual Studies, které si zasluhují větší pozornost ze strany liturgiky; srov. POST, Paul. *Ritual studies. Einführung und Orstbestimmung im Hinblick auf die Liturgiewissenschaft*, *Archiv für Liturgiewissenschaft* 2003, roč. 45, s. 21–45; KRANEMANN, Benedikt – POST, Paul (ed.). *Die modernen ritual studies als Herausforderung für die Liturgiewissenschaft. Modern ritual studies as a challenge for liturgical studies* (Liturgia condenda, 20), Leuven: Peeters Publishers, 2009.

- vánoční chvály, slavnostní bohoslužba slova o Štědré noci, na kterou jsou zváni také nekřesťané a lidé na okraji církve;
- oslava životního přechodu jako křesťanská alternativa k Jugendweihe;⁴⁰
- ekumenická bohoslužba s žehnáním na sv. Valentina, záměrně stanovená na tento jinak spíše komerčně pojatý den;
- bohoslužba Kosmy a Damiána, bohoslužba žehnání pro nemocné a jejich pečovatele;
- měsíční vzpomínka zemřelých, která reaguje kromě jiného na situaci anonymních pohřbů a díky uvedení jmen zesnulých do knihy zemřelých a přímluvné modlitbě vytváří rituální místo pro vzpomínku na zemřelé.⁴¹

Zároveň vznikají vlastní tradice: oslava životního přechodu není jedna jako druhá, stejně tak valentinské požehnání. Ale to jsou jen příklady, jejich řada se může podstatně rozšiřovat.

Tyto formy slavení představují obrovský potenciál církve, zároveň však vytvářejí velké pole působnosti ve společnosti, což má pro budoucnost liturgie rozhodující význam. Kdybychom to vyhrotili: Právě zde leží budoucnost liturgie, protože na tomto poli opouští společenství víry kus ze svého chráněného území v rámci církve a konfrontuje ostatní skrze své slavení s nadějí, kterou je samo neseno, vystavuje se také otázkám druhých, jejich kritice i obohacení. Nové impulsy pro budoucnost katolické liturgie lze očekávat především odsud, kde mohou být dány nové důrazy, a může být překonána stísněnost vnitrocírkevního prostoru.⁴² Můžeme to formulovat také tak-

⁴⁰ *Jugendweihe* se zejména v prostředí bývalé NDR prosadila jako veřejný rituál přechodu do dospělosti, alternativní k biřmování a konfirmaci.

⁴¹ Nejlépe dokumentuje formy slavení, které vznikly v Erfurtu HAUKE, Reinhard. *Herzlich eingeladen zum Fest des Glaubens ... Projekte für Christen und Nicht-Christen*. Leipzig: Benno, 2009. Přehled modelů a jejich analýz BRÜSKE, Gunda. *Offene Türen*, s. 118–126. Srov. jako hodnocení a komentář KRANEMANN, Benedikt – RICHTER, Klemens – TEBARTZ-VAN ELST, Franz-Peter (ed.). *Gott feiern in nachchristlicher Gesellschaft. Die missionarische Dimension der Liturgie*, Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 2000; MILDENBERGER, Irene – RATZMANN, Wolfgang (ed.). *Liturgie mit offenen Türen. Gottesdienst auf der Schwelle zwischen Kirche und Gesellschaft* (Beiträge zu Liturgie und Spiritualität, 13), Leipzig: Benno, 2005.

⁴² Srov. v této souvislosti očekávání od liturgiky a pastorače, které vyjadřuje WANKE, Joachim. *Liturgie und säkulare Gesellschaft. Erwartungen eines Bischofs*. In KLÖCKENER, Martin – KRANEMANN, Benedikt (ed.). *Gottesdienst in Zeitepoche. Positionsbestimmungen 40 Jahre nach der Liturgiekonstitution des Zweiten Vatikanischen Konzils*, Fribourg: Herder, 2006, s. 209–220.

to: Budoucnost liturgie se úzce pojí s formami slavení, které zvěstují křesťanskou zvěst v předpolí církevně zformulované víry a v životě lidí. To se může jevit jako smělé tvrzení, avšak v této oblasti probíhá v tuto chvíli zajímavý vývoj, který liturgika může pozorovat.

Tyto nové formy slavení – pojem „liturgie“, který označuje události se zcela specifickými předpoklady, se sem ne vždy hodí⁴³ – mají z pohledu liturgiky množství implikací. Jejich nárokem je tlumočit ostatním, vzdáleným i nevěřícím vlastní přesvědčení víry, která by se dala stručně vyjádřit pojmem „velikonočního tajemství“.⁴⁴ Co se zde spojuje s „velikonočním tajemstvím“, lze formulovat citátem evangelického praktického teologa Karla-Heinricha Bieritze: Pojmu je vlastní „rozpoznatelná vazba na *tu* základní otázku lidské existence [...]: jak lze žít tváří v tvář nevyhnutelné smrti, přesto smysluplně a uchovat naději. Kdo zde odkazuje na *velikonoční tajemství*, neodpovídá naukou, nýbrž příběhem, který zase spojuje celý svazek příběhů. Příběhy, které souhrnně pojednávají o naději, která nese i přes smrt: [...] *takže vítězí život*.“⁴⁵ Tím se v tomto slavení děje dvojí: Zvěst o naději je vzhledem k životu člověka vnímána jako hodna vyprávění, takže je vyprávěna do životních situací druhých. Není to jej zvěst, která hýbe církví, společenstvím i jednotlivým věřícím, nýbrž může hýbat také druhým a může být zakoušena odpovídajícím způsobem ve formách a rituálech. Přitažlivost těchto nových forem slavení lze vysvětlit tak, že v nich může být přijata tradice víry jako interpretace vlastních zkušeností. Přání, které vyjadřují vzdálení a nekřesťané, aby je církev požehnala, zde může najít svou oporu.

Zároveň, a to je ono zadruhé, je vyjadřován velmi specifický obraz člověka, který je pro budoucnost liturgie neodmyslitelný: Je

⁴³ Srov. k pojům KRAMEMANN, Benedikt. Erfahrungsräume des Transzendenten. Liturgiewissenschaftliche Anmerkungen zu neuen kirchlichen Feierformen. In FREITAG, Josef – MÄRZ, Claus-Peter (ed.). *Christi Spuren im Umbruch der Zeiten. Festschrift für Bischof Joachim Wanke zum 65. Geburtstag* (Erfurter Theologische Studien, 88), Leipzig: Benno, 2006, s. 201–219, zde s. 201–203; BRÜSKE, Gunda. *Offene Türen*, s. 10n.

⁴⁴ Před příliš silně vnitrocírkevním pohledem ze strany teologie a církve vůči těmto novým formám slavení a před rituální „arogancí“ varuje POST, Paul. Re-inventing Christian Initiation: initiation in veelvoud. In LEIJSSSEN, Lambert (ed.). *Christelijke initiatie en de liturgie*. Acco Uitgeverij, 2007, s. 45–64.

⁴⁵ BIERITZ, Karl-Heinrich. Perspektiven der Liturgiewissenschaft. In MILDENBERGER, Irene – RATZMANN, Wolfgang (ed.). *Liturgie mit offenen Türen*, s. 9–30, zde 29n. Srov. také liturgickou skicu GERHARDS, Albert. In EICHER, Peter (ed.). *Neues Handbuch Theologischer Grundbegriffe*, sv. 5. München: Kösel, 2005, s. 7–22. Srovnání ukazuje zásadní shody evangelických a katolických liturgií.

zde zájem také o druhé, kteří nestojí v centru církve. A tento zájem vychází ze samého nitra církevního slavení. Tím si člověk klade na tomto poli církevního života za úkol být blízko bližnímu „v radosti a naději, smutku a úzkosti“ (GS 1) a zaslibovat jim vlastním vyprávěním víry naději v Bohu. To zahrnuje připravenost akceptovat, že druzí rozhodují o tom, do jaké míry se tomuto poselství otevřou, ano: do jaké míry se tomuto poselství otevřít mohou.

V poslední řadě má takovéto slavení ekleziologické konsekvence, neboť vyžaduje pohostinnost církve. Ta se neodděluje, ale je druhým otevřená a je s nimi v dialogu: Jde o přijímání a dávání. Ve smyslu pohostinnosti předává dál církev zvěst a tím i sílu víry. Tím, že bere hosta vážně, se nechává ale také dotazovat na tuto víru a na svou vlastní opravdovost ve vztahu k ní. Host pak není jen tím, kdo vstupuje, ale hostitel i host se obohacují navzájem.⁴⁶

Tím je nastíněn teologický program, který je přiměřený takovému slavení. Mělo by být už zřejmé, že tyto nové formy slavení nejsou schopné života bez zpětné vazby na liturgii církve, což se ostatně dá vyčíst z jejich struktury, jednotlivých textů a úkonů. A přece překračují tyto formy slavení zřetelně hranice z liturgie: jsou velmi silně vázány kontextem, takže existují formy slavení, které jsou doma ve východním a středním Německu, ale v ostatních regionech Německa nemají dostatečnou kulturní oporu; bezpochyby jsou také rozdíly mezi městem a venkovem. Slavení je, alespoň jak lze vyčíst z pramenů (sešity textů, zprávy...), flexibilně upravováno; na jeho podobě se nadále pracuje, zůstává nadále v pohybu a může být znovu přizpůsobováno novým skutečnostem, aniž by to implikovalo naprostou změnu ritu. Takzvané „nizkoprahové bohoslužby“ vznikají na principu subsidiarity: farnost nebo církevní společenství vytvoří formy, které jsou odpovídající jejich pastorační situaci nebo životní fázi. Formy, struktura rolí, ale také komunikace o tomto slavení vyplývají z vlastních zákonitostí.⁴⁷ Jsou to formy slavení, které dále rozvádějí koncilní program inkulturalizace.⁴⁸

⁴⁶ K ekleziologickým implikacím srov. KRANEMANN, Benedikt. *Erfahrungsräume des Transzendenten*, s. 213–215.

⁴⁷ Srov. KRANEMANN, Benedikt. *Christliche Feiern des Glaubens und religiöser Pluralismus*, s. 197–200.

⁴⁸ K tomu srov. MEYER, Hans Bernhard. *Zur Frage der Inkulturation der Liturgie. Zeitschrift für katholische Theologie* 1983, roč. 105, s. 1–31; COLLET, Giancarlo. *Inkulturation*. In EICHER, Peter (ed.). *Neues Handbuch Theologischer Grundbegriffe*, sv. 3. München: Kösel, 2005, s. 204–216.

Kde se zde nachází nový rozvoj? Předně jsou blízké životu: Tyto formy slavení se dotýkají člověka v jeho konkrétních životních situacích a odpovídajícím způsobem je také tematizují. Svobodná možnost uspořádání, kterou liturgie jinak nezná, otevírá neobvyklou šíři participace. Příklad erfurtského slavení životního přechodu⁴⁹ ukazuje, jak mohou mladí lidé při takovéto veřejné oslavě tematizovat sebe samé a svůj život. Slavnost tím osvětluje zcela přirozenou autenticitu, která by se mohla stát impulzem liturgii církve.

Nápadné je také konsekventní zacházení se symboly, ale také zavádění symbolů nových. Tyto formy slavení – přehled a synchronní výzkum zatím chybí – zvěstují Boží blízkost, především skrze symbolické úkony. Mimo jiné náleží očividně zvláštní význam požehnání: Právě při slavení s nepokřtěnými je výrazem zástupného jednání církve. O požehnání žádají také lidé bez vyznání jako o malý náboženský rituál. Očividně se hodí jako element církevní liturgie při slavení mimo církevní společenství v užším smyslu slova.

Ale i jiné symboly a úkony hrají svou roli, přičemž se dají tradiční symboly liturgie jako světlo a kadidlo, procesní elementy a využití obrazů pojmout do pozměněné souvislosti liturgického dění a mohou zde rozvinout sílu své vlastní výpovědi. Osvědčují se jako rituální výrazy také vně církve: v nich jsou komunikovány základní výpovědi příslušných slavností.

Dál nás vede také jazyk takového slavení, který vychází z jiných předpokladů než oficiální liturgické knihy katolické církve. Je stručně řečeno bližší životu, aktuálnější, ve svém uspořádání lépe napodobitelný než jak je to často v případě jmenovaných knih, a to očividně vzrůstající měrou. Jistě, člověk nesmí přehlédnout, že se jedná o velmi rozdílné druhy, ale podoba jazyka těchto nově zformulovaných textů by – při všech slabinách – mohla podnítit novou diskusi o jazyce v liturgii. Přitom by v popředí měla stát teologická výpovědní hodnota těchto textů. Především však je třeba ocenit snahu přeložit události víry pro lidi dneška. Tyto nové formy slavení neznamenaají pouze rozšíření praxe církevních forem slavení, nýbrž mají také zpětnou působnost na zúžený prostor církevní liturgie. Mohou být proto podnětné ve dvojitým smyslu.

---

⁴⁹ Průběh srov. u HAUKE, Reinhard. *Herzlich eingeladen*, s. 24–31.

5. Vyhledky

Liturgickému hnutí a liturgické reformě uplynulého století nešlo jen a přednostně o reformu liturgie, nýbrž o posílení víry a obnovu církve. Když se na počátku 21. století ptáme na nový rozvoj liturgie v budoucnu, oslovujeme tak jádro sebepojetí církve. Nový rozvoj liturgie i církve musí vést ve smyslu misijní církve k její zcela odlišné přítomnosti ve společnosti. Církve musí vystupovat také v liturgii, v dalších rituálech a formách slavení jako životaschopný aktér a partner dialogu v rámci pluralitní společnosti, který jí hlásá evangelium jako životní perspektivu a otevírá z něho možnosti interpretace a uspořádání vlastního života. Formy slavení, které chápou sebe samy jako nabídky a umožňují různou blízkost k poselství víry, které jsou tedy přiměřené různosti biografí a životních cest, jsou velkou nadějí díky svým vlastním výrazovým prostředkům a artikulacním možnostem. Mohly by přispět také v oživení základní liturgie církve.

RESUMÉ

BENEDIKT KRANEMANN

Liturgy in the perspective of the second: expeditions to the future of worship

The goal of the liturgical movement of the past century was more than a reform of worship. Its original intention was the renewal of the Church and strengthening of faith. Therefore, the question about the future development of the liturgy presupposes the question of the self-understanding of the Church. Arguably, liturgical innovations must follow the missionary orientation of the Church and its new ways of presence in the contemporary world. The liturgy must reveal the Church as a dialogue partner of the current pluralistic society. The liturgical celebration must be a place where the gospel is preached in such ways that open one's individual life perspective. The Church needs such forms of celebration in order to invite people to come closer to the message of faith. If the liturgy makes a room for the integration of various life stories, it will be an essential enrichment for the traditional liturgy of the Church.

Key words

liturgy, liturgical movement, pluralistic society

